

Κεφάλαιο 7

Η ανατολική Μεσόγειος τους τελευταίους αιώνες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (13ος – 15ος αιώνας)

Με τη Δ΄ Σταυροφορία (1204) η Βυζαντινή Αυτοκρατορία διαλύθηκε και διαιρέθηκε. Κάποια από τα εδάφη της πήραν οι Βενετοί, ενώ σε άλλα οι σταυροφόροι αρχηγοί ίδρυσαν **λατινικά κράτη**. Σε άλλα, πάλι, βυζαντινοί αριστοκράτες **δημιούργησαν ορθόδοξα κράτη**, το καθένα με διαφορετική εξέλιξη. Το **1261** ο στρατός του αυτοκράτορα της Νίκαιας διώχνει τους Λατίνους από την Κωνσταντινούπολη και αυτή **γίνεται και πάλι πρωτεύουσα στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία**. Όμως τους επόμενους δύο αιώνες η Βυζαντινή Αυτοκρατορία **χάνει** ακόμη πιο πολλά **εδάφη**. Υπάρχει **πολιτική αστάθεια**, μεγάλη **οικονομική και κοινωνική κρίση**, αλλά τα **γράμματα** και οι **τέχνες** αναπτύσσονται. Την ίδια εποχή δημιουργείται η **Οθωμανική Αυτοκρατορία**, που σιγά σιγά κατακτά πολλές περιοχές στη Μικρά Ασία και τη Βαλκανική χερσόνησο. Το **1453** ο Οθωμανός σουλτάνος καταλαμβάνει την **Κωνσταντινούπολη**. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία καταλύεται οριστικά.

Για τα κράτη που ίδρυσαν οι Λατίνοι μετά την Δ΄ Σταυροφορία βασικές πηγές είναι τα ιστορικά έργα που έγραψαν βυζαντινοί και Λατίνοι συγγραφείς, τα νομικά κείμενα, τα λογοτεχνικά έργα και τα αρχαιολογικά ευρήματα. Ειδικά για την Κρήτη πολύ σημαντική πηγή είναι το **Αρχείο του δούκα της Κρήτης**. Για τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία παίρνουμε πληροφορίες από ιστορικά, λογοτεχνικά, φιλοσοφικά κείμενα, επιστολές και δικαστικές αποφάσεις. Σπουδαίες ιστορικές πηγές είναι και τα **αρχεία των μοναστηριών**, που μας δίνουν πληροφορίες κυρίως για την περιουσία τους, αλλά και τα **αρχεία των ιταλικών πόλεων**, που μιλούν για το εμπόριο στη Μεσόγειο και στη Μαύρη Θάλασσα. Τέλος, σημαντικές για την περίοδο αυτή είναι οι πηγές από το **μουσουλμανικό κόσμο** (χρονικά και έγγραφα) και από τα **ορθόδοξα κράτη** στη Βαλκανική χερσόνησο (Σερβικό Βασίλειο, Βουλγαρικό Βασίλειο κ.ά.).

A. Μετά την Δ΄ Σταυροφορία – Τα λατινικά και τα ορθόδοξα κράτη

Για τις ονομασίες Λατίνοι, Φράγκοι μιλήσαμε στη σ. 92.

Αφού κατέλαβαν την Κωνσταντινούπολη το 1204, οι Λατίνοι ήθελαν να κατακτήσουν και τα υπόλοιπα βυζαντινά εδάφη. Οι ντόπιοι ορθόδοξοι αριστοκράτες **αντέδρασαν** στην κατάκτηση με διάφορους τρόπους. Άλλοι συγκρούστηκαν με τους Λατίνους, άλλοι ήρθαν σε συνεννόηση μαζί τους και ορισμένοι έφυγαν σε άλλες περιοχές, όπου ίδρυσαν **νέα κράτη**. Στα βυζαντινά εδάφη νέα κράτη ιδρύουν οι **αρχηγοί της Δ΄ Σταυροφορίας** και **ντόπιοι ορθόδοξοι αριστοκράτες**.

Οι ιστορικοί που μελετούν τα λατινικά κράτη μετά την Δ΄ Σταυροφορία χρησιμοποιούν τις λέξεις **λατινοκρατία** ή **φραγκοκρατία**, και για τις βενετικές κτήσεις (τα εδάφη που κατείχε η Βενετία) χρησιμοποιούν τον όρο **βενετοκρατία**.

7.1

Σε πολλές περιοχές ντόπιοι ορθόδοξοι αριστοκράτες, συχνά με βοήθεια από τους αγρότες, συγκρούστηκαν με τους Λατίνους. Όπως μαθαίνουμε από τις πηγές, οι Λατίνοι χρειάστηκαν πολύ χρόνο για να κατακτήσουν την Πελοπόννησο και την Κρήτη. Μάλιστα για να το πετύχουν αυτό, συχνά έδιναν ανταλλάγματα στους ντόπιους. Στην Πελοπόννησο ο Γοδεφρίδος Βιλαρδουίνος και ο Γουλιέλμος Σαμπλίτης ίδρυσαν την **Ηγεμονία της Αχαΐας**. Ο Βιλαρδουίνος υποσχέθηκε στους ντόπιους ορθόδοξους αριστοκράτες ότι θα σεβαστεί το δόγμα τους και το κληρονομικό δίκαιο που ίσχυε. Η πολιτική αυτή ήταν **ασυνήθιστη** την εποχή εκείνη και προκάλεσε έκπληξη στη δυτική Ευρώπη. Ήταν όμως ρεαλιστική, γιατί υπολόγιζε τις τοπικές συνθήκες, και έκανε πολλούς ντόπιους να συνεργαστούν.

Αρκετοί πάλι ντόπιοι αριστοκράτες ήρθαν από την αρχή σε συμφωνία με τους Λατίνους και πέτυχαν να κρατήσουν τα κτήματά τους. Οι πιο πολλοί όμως αναγκάστηκαν να τα εγκαταλείψουν. Κάποιοι από αυτούς πήγαν σε βυζαντινές περιοχές που δεν έλεγχαν

Μολυβδόβουλο του Λέοντα Σγουρού. Ο Σγουρός ήταν ένας ορθόδοξος αριστοκράτης στην περιοχή της Κορίνθου και του Άργους που συγκρούστηκε με τους Λατίνους. Το μολυβδόβουλο έχει στη μια πλευρά παράσταση με τον άγιο Θεόδωρο και στην άλλη την επιγραφή: «Μάρτυρα [ο άγιος Θεόδωρος] βοήθησε το [...] Λέοντα Σγουρό [που είναι] από αρχοντική γενιά». Τέλος 12ου – αρχές 13ου αιώνα, Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο.

οι Λατίνοι κι εκεί ίδρυσαν **ορθόδοξα κράτη**. Οι ηγεμόνες στα κράτη αυτά είχαν στόχο να καταλάβουν (ο καθένας για λογαριασμό του) την Κωνσταντινούπολη και να ιδρύσουν πάλι τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

Η **Κρήτη** ήταν η πιο σπουδαία βενετική στρατιωτική και εμπορική βάση στην ανατολική Μεσόγειο. Οι Βενετοί κυριάρχησαν στην Κρήτη από το 1211 και για περισσότερο από τέσσερις αιώνες. Μεγαλύτερη πόλη και πρωτεύουσα του νησιού την εποχή αυτή ήταν ο **Χάνδακας**, το σημερινό Ηράκλειο. Οι Οθωμανοί κατέκτησαν το νησί το 1669, ύστερα από **μακροχρόνια πολιορκία** του Χάνδακα. Η Κρήτη είχε πολύ μεγάλη σημασία για τους Βενετούς. Γι' αυτό δεν ήθελαν να έχουν οι ορθόδοξοι κάτοικοι της δεσμούς με το **Πατριαρχείο**

Κωνσταντινουπόλεως. Φοβόνταν ότι θα στηρίζονταν σ' αυτό και θα αντιδρούσαν περισσότερο στην πολιτική της. Έτσι δήμευσαν (δηλαδή πήραν για λογαριασμό τους) την περιουσία της Ορθόδοξης Εκκλησίας και καθολικοί επίσκοποι πήραν τη θέση των ορθόδοξων. Όμως, κατώτεροι ορθόδοξοι ιερείς συνέχισαν να υπάρχουν κι έτσι οι ορθόδοξοι μπορούσαν να ασκούν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα.

7.2

Χάρτης με το Χάνδακα. 1625, Βενετία (Ιταλία), Μαρκιανή Βιβλιοθήκη.

7.3

Χάρτης με την Κρήτη. 17ος αιώνας, Βενετία (Ιταλία), Μαρκιανή Βιβλιοθήκη.

Μετά την Δ΄ Σταυροφορία διάφοροι Λατίνοι ηγεμόνες κυβέρνησαν το καθένα από τα **Επάνησα**. Τελικά, σχεδόν όλα πέρασαν στην εξουσία της Βενετίας, που τα κράτησε μέχρι το 1797, όταν κι εκείνη έπαψε να υπάρχει σαν κράτος.

Οι περισσότεροι ορθόδοξοι είδαν τους Λατίνους ως κατακτητές. Οι Λατίνοι ήταν λίγοι σχετικά και, για να επιβληθούν, κυβερνούσαν συχνά με βία.

Σ' αυτές τις συνθήκες οι διαφορές ανάμεσα στους ορθόδοξους πληθυσμούς και τους Λατίνους γίνονται πιο έντονες. Οι βασικότερες διαφορές μεταξύ τους είχαν σχέση με τη **νομοθεσία**, τη **γλώσσα** και το **θρησκευτικό δόγμα**.

Τα κράτη που ίδρυσαν οι αρχηγοί της Δ΄ Σταυροφορίας σε βυζαντινές περιοχές ήταν άλλα πιο μεγάλα και άλλα πιο μικρά. Στους επόμενους αιώνες οι ηγεμόνες, οι δυναστείες και τα σύνορά τους άλλαζαν πολύ συχνά. Κάποια κράτη τα κατέλαβαν βυζαντινοί ηγεμόνες, άλλα οι Οθωμανοί και άλλα πέρασαν στους Βενετούς.

Σερβικό Βασίλειο

Το 13ο αιώνα οι Σέρβοι τσάροι πλούτισαν από τα μεταλλεία ασημιού και το διεθνές εμπόριο. Το Σερβικό Βασίλειο έφτασε στη μεγαλύτερη έκταση και ακμή του το πρώτο μισό του 14ου αιώνα. Τότε άκμασαν τα γράμματα και οι τέχνες. Στη συνέχεια χωρίστηκε σε πολλά μικρά κράτη, τα οποία κατέκτησαν οι Οθωμανοί μέχρι τα τέλη του 15ου αιώνα.

Για την ίδρυση του Σερβικού Βασιλείου μιλήσαμε στη σ. 99.

Μετά το 1204 η **Βενετία** πήρε πολλές παραθαλάσσιες περιοχές και νησιά. Έτσι έλεγχε σημαντικά το εμπόριο στο Αιγαίο πέλαγος και στην ανατολική Μεσόγειο. Από τα μέσα του 15ου μέχρι τα τέλη του 17ου αιώνα οι Οθωμανοί κατέλαβαν τα περισσότερα βενετικά εδάφη.

«Δεσποτάτο της Ηπείρου»

Το 1204 ο Μιχαήλ Α΄ Δούκας Άγγελος Κομνηνός ίδρυσε ανεξάρτητο κράτος, το «Δεσποτάτο της Ηπείρου», με πρωτεύουσα την Άρτα και αργότερα τα Γιάννενα. Η δυναστεία του Μιχαήλ Α΄ κυβέρνησε μέχρι τα μέσα του 14ου αιώνα. Οι **δεσπότες** της Ηπείρου για να κυβερνήσουν στηρίχτηκαν στους μεγάλους γαιοκτήμονες. Στα μέσα του 14ου αιώνα ένα τμήμα από το «Δεσποτάτο της Ηπείρου» έγινε μέρος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

7.4

Τα λατινικά και τα ορθόδοξα κράτη μετά το 1204

Βουλγαρικό Βασίλειο

Το 13ο αιώνα το Δεύτερο Βουλγαρικό Βασίλειο έγινε το πιο ισχυρό κράτος στη Βαλκανική χερσόνησο. Το Βουλγαρικό Βασίλειο αναπτύχθηκε οικονομικά (πολλές πόλεις του έγιναν σημαντικά κέντρα για το εμπόριο και τη βιοτεχνία), και άκμασαν τα γράμματα και οι τέχνες. Όμως, από τα τέλη του 13ου αιώνα άρχισε να παρακμάζει. Τότε έγιναν και αγροτικές εξεγέρσεις. Το 14ο αιώνα χωρίστηκε σε μικρότερα κράτη, τα οποία αργότερα κατέκτησαν οι Οθωμανοί.

Για την ίδρυση του Δεύτερου Βουλγαρικού Βασιλείου μιλήσαμε στη σ. 99.

Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας

Όπως είδαμε, στα τέλη του 12ου αιώνα η δυναστεία των Αγγέλων έδωσε τους Κομνηνούς από το θρόνο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Δύο Κομνηνοί πήγαν στην **Τραπεζούντα**. Εκεί, στις αρχές του 13ου αιώνα ίδρυσαν την Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας. Οι Οθωμανοί την κατέκτησαν το 1461.

Για τη δυναστεία των Αγγέλων μιλήσαμε στη σ. 102.

Αυτοκρατορία της Νίκαιας

Το 1204 ο **Θεόδωρος Α΄ Λάσκαρης** (1204–1222) ίδρυσε την Αυτοκρατορία της Νίκαιας με πρωτεύουσα τη Νίκαια. Οι αυτοκράτορες της Νίκαιας συγκρούστηκαν με τους δεσπότες της Ηπείρου, γιατί και οι δύο ήθελαν να πάρουν το θρόνο της Κωνσταντινούπολης. Όταν αυτοκράτορας στη Νίκαια ήταν ο **Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος** (1259–1282), ο στρατός του κατέλαβε την Κωνσταντινούπολη (1261) και έδωσε τους Λατίνους. Ο Μιχαήλ Παλαιολόγος στέφθηκε τότε ξανά αυτοκράτορας στην Αγία Σοφία.

Β. Οικονομία και κοινωνία στα λατινικά κράτη

Για την οικονομία και την κοινωνία στα λατινικά κράτη έχουμε λίγες και σκόρπιες πληροφορίες.

Γνωρίζουμε ότι οι κοινωνίες είναι κυρίως **αγροτικές**, αλλά δεν παράγουν τα ίδια προϊόντα.

7.6

Η μεσαιωνική πόλη της Ρόδου (Δωδεκάνησα) σε αεροφωτογραφία. Βλέπουμε τα τείχη της πόλης.

Σε πολλά λατινικά κράτη αναπτύσσεται το εμπόριο. Έμποροι, κυρίως Βενετοί και Γενοβέζοι, μεταφέρουν με τα πλοία τους αγροτικά προϊόντα στη δυτική Μεσόγειο. Στο Αιγαίο πέλαγος ακμάζουν πολλές πόλεις και λιμάνια, όπως για παράδειγμα η **Ρόδος**. Οι κατοίκοί της είναι ιδιαίτερα δραστήριοι και αρκετοί έχουν μεγάλο πλούτο. Πολλοί δουλεύουν στις βιοτεχνίες ζάχαρης και σαπουνιού, σε οικοδομές, στους **Ιωαννίτες ιππότες** και στους πλούσιους κατοίκους του νησιού. Υπάρχουν επίσης και ορισμένοι άνθρωποι με μεγάλη μόρφωση, που διαβάζουν και μεταφράζουν αρχαία ελληνικά και λατινικά έργα.

Οι Φράγκοι στις περιοχές που κατέκτησαν εφάρμοσαν το φεουδαρχικό σύστημα, αλλάζοντάς το όμως για να ταιριάζει σε κάθε τόπο.

Για το φεουδαρχικό σύστημα μιλήσαμε στις σ. 74–75.

Για παράδειγμα, οι Φράγκοι στην **Ηγεμονία της Αχαΐας** διοικούσαν με το φεουδαρχικό δίκαιο, τη βυζαντινή νομοθεσία και τις ντόπιες συνήθειες. Στην αρχή οι **νόμοι** πρέπει να ήταν προφορικοί, αλλά από τα μέσα του 14ου αιώνα καταγράφηκαν.

Για την Ηγεμονία της Αχαΐας μιλήσαμε στη σ. 104.

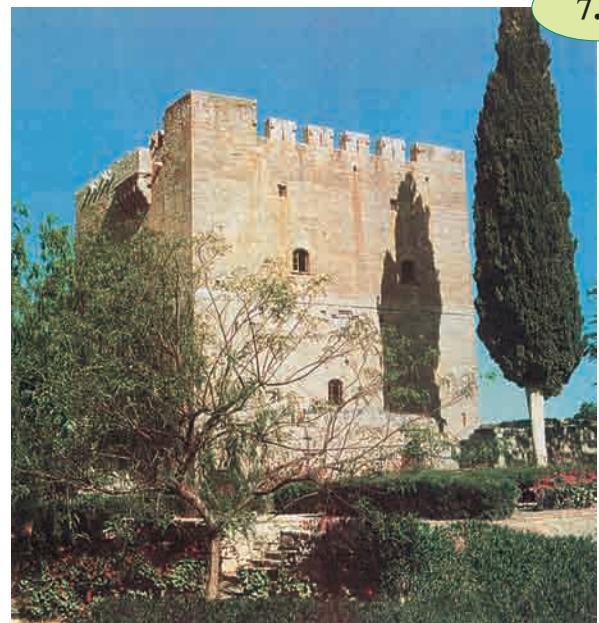
7.7

Η Ανδραβίδα στην Πελοπόννησο (Νομός Ηλείας) ήταν η πρωτεύουσα της Ηγεμονίας της Αχαΐας. Στην εικόνα το κάστρο της Ανδραβίδας, που χτίστηκε από τους Φράγκους. 13ος αιώνας.

Το φεουδαρχικό σύστημα πήρε διαφορετική μορφή στην **Κύπρο**. Το 1191 ο Άγγλος βασιλιάς Ριχάρδος ο Λεοντόκαρδος κατέλαβε την Κύπρο. Στη συνέχεια το νησί πέρασε στην οικογένεια των Λουζινιάν, που ίδρυσαν το **Βασίλειο της Κύπρου**, με πρωτεύουσα τη **Λευκωσία** και σημαντικό λιμάνι την **Αμμόχωστο**. Οι Φράγκοι Λουζινιάν κυβέρνησαν για 300 περίπου χρόνια και έφεραν στο νησί το φεουδαρχικό σύστημα. Τέλος, η Κύπρος δόθηκε στη Βενετία το 1489 και το 1571 έγινε τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

7.8

Πύργος στο Κολόσι της Κύπρου. Χτίστηκε την περίοδο που κυβερνούσαν το νησί οι Φράγκοι Λουζινιάν. Πήρε τη σημερινή του μορφή το 1454.

Συνύπαρξη και αλληλεπιδράσεις

Αρκετά κείμενα της εποχής δείχνουν ότι οι ντόπιοι στην αρχή πίστευαν ότι οι Λατίνοι ήταν «**βάρβαροι**» και δεν είχαν τίποτα να τους μάθουν. Σιγά σιγά όμως, **ντόπιοι** και **ξένοι** ήρθαν πιο κοντά και ανέπτυξαν σχέσεις μεταξύ τους.

Με τον καιρό πολλοί Λατίνοι άρχισαν να μιλούν ελληνικά, ενώ στην ελληνική γλώσσα μπήκαν λέξεις από τις γλώσσες που μιλούσαν οι κατακτητές, κυρίως από τα μεσαιωνικά γαλλικά και **ιταλικά**. Οι περισσότερες είχαν σχέση με τη γη και την ιδιοκτησία της, το φεουδαρχικό σύστημα, το εμπόριο, διάφορα νομικά θέματα. Αυτό ίσως δείχνει ότι οι ντόπιοι και οι ξένοι είχαν κυρίως οικονομικές σχέσεις, που αφορούσαν μόνο τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Αντίθετα, τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα δεν πρέπει να είχαν πολλές σχέσεις με τους Λατίνους.

Βενετοί και ντόπιοι στην Κρήτη

Η βενετοκρατία κράτησε πολλούς αιώνες στην Κρήτη και άφησε στις πόλεις και στην ύπαιθρο πολλά σημάδια: μνημεία, έργα τέχνης, ήθη και έθιμα, ονόματα κ.ά. Την περίοδο αυτή υπήρχαν τρεις κοινωνικές ομάδες στο νησί:

Οι **αριστοκράτες** (δηλαδή οι **Βενετοί άποικοι** και οι **ντόπιοι γαιοκτήμονες**).

Οι **αστοί** (έμποροι, αξιωματούχοι στη διοίκηση, επαγγελματίες, για παράδειγμα γιατροί, δικηγόροι, συμβολαιογράφοι, βιοτέχνες, τεχνίτες).

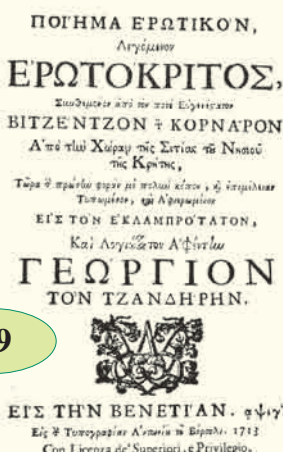
Οι **αγρότες**
Ήταν η πιο μεγάλη κοινωνική ομάδα. Οι περισσότεροι ήταν δουλοπάροικοι.

Οι αγρότες είχαν λίγα δικαιώματα και πολλές υποχρεώσεις (καλλιεργούσαν τη γη, πλήρωναν φόρους στο φεουδάρχη, έκαναν αγγαρείες και του έκαναν διάφορα δώρα).

Τα πρώτα χρόνια υπήρχαν συγκρούσεις ανάμεσα στους ντόπιους και στους Βενετούς. Σιγά σιγά, οι συγκρούσεις έπαψαν και επικράτησε ειρήνη. Πολλοί Βενετοί έμαθαν ελληνικά και γνώρισαν τον ντόπιο πολιτισμό. Ακόμη, έγιναν μικτοί γάμοι, κι έτσι πολλοί ντόπιοι γνώρισαν το βενετικό πολιτισμό. Αναπτύχθηκαν τα γράμματα και οι τέχνες, ιδιαίτερα η ποίηση, που έφτασε σε μεγάλη ακμή το 16ο και το 17ο αιώνα. Τότε, κυρίως οι **αριστοκράτες** και οι **αστοί**, που είχαν συχνή επικοινωνία με τη δυτική Ευρώπη, ιδιαίτερα με τις ιταλικές πόλεις, γνώρισαν την **Αναγέννηση** και τα νέα ευρωπαϊκά πνευματικά και καλλιτεχνικά ρεύματα της εποχής. Με πρότυπο τα ιταλικά έργα γράφονται σημαντικά **ποιητικά** και **θεατρικά έργα** στα **ελληνικά**. Από τους πιο σημαντικούς συγγραφείς της εποχής είναι ο **Γεώργιος Χορτάτζης** και ο **Βισέντζος Κορνάρος**. Το πιο γνωστό έργο του Κορνάρου είναι ο **Ερωτόκριτος**, που θεωρείται το αριστούργημα της κρητικής λογοτεχνίας.

Ανάπτυξη γνωρίζουν και η **αρχιτεκτονική** και η **ζωγραφική**. Από τα μέσα του 16ου αιώνα ζωγράφοι από την Κρήτη ζωγραφίζουν εκκλησίες και μοναστήρια σε όλη τη Βαλκανική χερσόνησο, αλλά κυρίως στο Άγιο Όρος. Οι ζωγράφοι αυτοί αποτελούν την **κρητική σχολή**. Όταν οι Οθωμανοί κατέλαβαν την Κρήτη, πολλοί πρόσφυγες πήγαν στα Επτάνησα και επηρέασαν την πνευματική και την καλλιτεχνική ζωή εκεί. Μετέφεραν χειρόγραφα και δημιουργήθηκαν νέα έργα σύμφωνα με τα πρότυπα της κρητικής ζωγραφικής, που βρισκόταν όμως πια σε παρακμή.

Για την Αναγέννηση στη δυτική Ευρώπη και την ανάπτυξη των γραμμάτων και των τεχνών θα μιλήσουμε στις σ. 149–157.

Το εξώφυλλο από την πρώτη έκδοση του Ερωτόκριτου στη Βενετία (1713).

Από το 13ο μέχρι το 17ο αιώνα χτίστηκαν στην Κρήτη πολλά δημόσια κτίρια και έγιναν σημαντικά δημόσια έργα. Ο Φραγκίσκος Μοροζίνι ήταν γενικός προνοητής (διοικητής) στην Κρήτη. Κατασκεύασε ένα μεγάλο υδραγωγείο στο Χάνδακα, που έφερε το νερό στο κέντρο της πόλης. Στην εικόνα η «Κρήνη Μοροζίνι», που σήμερα είναι γνωστή με την ονομασία «Λιοντάρια». 1628, Ηράκλειο (Κρήτη).

7.10

Στην Κύπρο την περίοδο της φραγκοκρατίας αναπτύσσονται οι τέχνες και τα ελληνικά γράμματα. Όμως, σε σύγκριση με την Κρήτη, η Κύπρος επηρεάστηκε λιγότερο από την Αναγέννηση. Από την περίοδο της βενετοκρατίας σώζονται αρκετά κυπριακά τραγούδια στην τοπική διάλεκτο.

7.11

Η «Προσκύνηση των Μάγων», εικόνα του Κρητικού ζωγράφου Μιχαήλ Δαμασκηνού. Μεταξύ των ετών 1585–1591, Ηράκλειο (Κρήτη), Αγία Αικατερίνη των Σιναϊτών, Συλλογή Χριστιανικής Τέχνης.

7.13

Τοιχογραφία από την εκκλησία της Θεοτόκου στο χωριό Γαλάτας, στην Κύπρο. Εικονίζονται οι ντόπιοι αριστοκράτες Στέφανος και Παύλος Ζαχαρία με τις συζύγους τους Λουίζα και Μανταλένα. 1524.

7.12

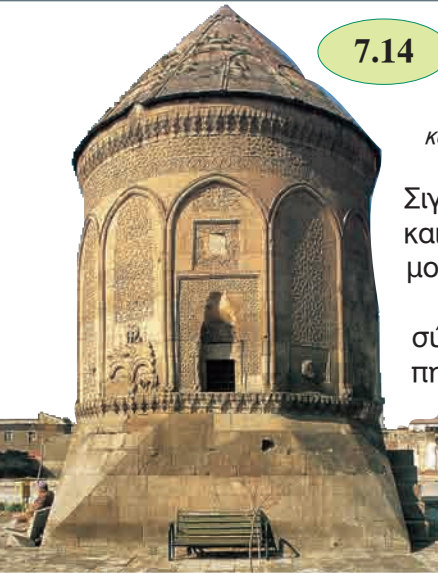
Στην Κρήτη δημιούργησε τα πρώτα του έργα ο Δομήνικος Θεοτοκόπουλος (1541–1614), γνωστός και με το όνομα Ελ Γκρέκο. Στην εικόνα 7.12 η Κοίμηση της Θεοτόκου και κάτω λεπτομέρεια με την υπογραφή του ζωγράφου: «[Δ]ομήνικος Θεοτοκόπουλος ο δείξας [δηλαδή αυτός που τη ζωγράφισε]». 1567 περίπου, Ερμούπολη (Σύρος), εκκλησία της Κοίμησης της Θεοτόκου.

Για το Δομήνικο Θεοτοκόπουλο θα μιλήσουμε στη σ. 179.

Γ. Το Σουλτανάτο του Ρουμ διαλύεται – Η δημιουργία των εμιράτων

Το 1243 οι Μογγόλοι, ένας νομαδικός λαός που ζούσε στα βόρεια της Κίνας, εισβάλλουν στη Μικρά Ασία. Οι Σελτζούκοι σουλτάνοι του Ρουμ κρατούν μόνο το δυτικό τμήμα του κράτους τους και πληρώνουν φόρο στο Μογγόλο χάνο. Την ίδια εποχή τουρκικές νομαδικές φυλές δημιουργούν τα δικά τους μικρά κράτη (μπεηλίκια ή εμιράτα) στη δυτική Μικρά Ασία. Τελικά το Σουλτανάτο του Ρουμ διαλύεται οριστικά το 1307. Στο πρώτο μισό του 14ου αιώνα οι αρχηγοί των νομαδικών τουρκικών φυλών, οι μπέηδες, καταλαμβάνουν όλη σχεδόν τη δυτική Μικρά Ασία. Πολλοί ορθόδοξοι κάτοικοι φεύγουν και άλλοι γίνονται μουσουλμάνοι.

Για το Σουλτανάτο του Ρουμ μιλήσαμε στις σ. 97–98.

7.14

Το μαυσωλείο Ντονέρ Κουμπέτ στην Καισάρεια (Τουρκία). Έχει δύο ορόφους, κωνικό τρούλο και εξωτερικά πλούσια διακόσμηση με ανάγλυφα. 1275 περίπου.

Σιγά σιγά ο πληθυσμός στην περιοχή αλλάζει θρησκεία, γλώσσα και πολιτισμό. Το 15ο αιώνα οι περισσότεροι κάτοικοι είναι μουσουλμάνοι και μιλούν τουρκικά.

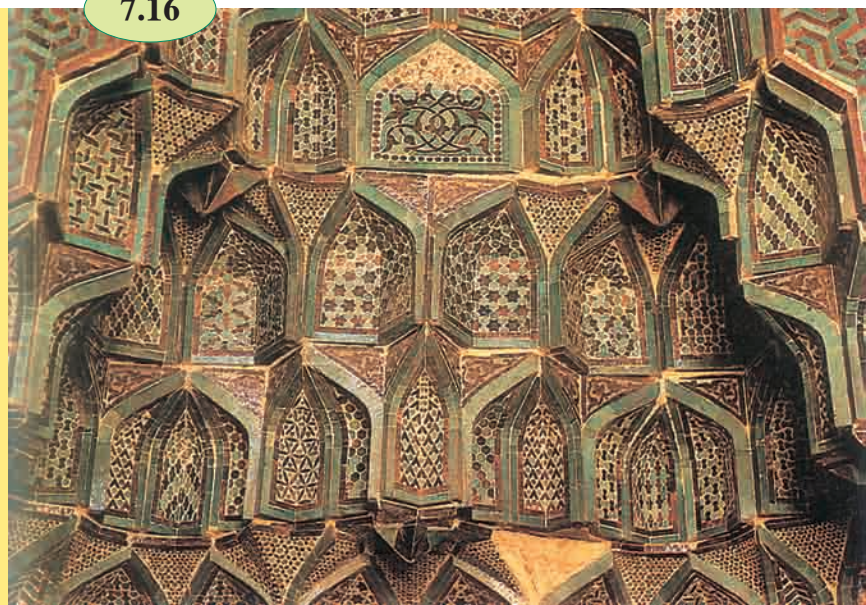
Ένα από τα εμιράτα ήταν και αυτό που ίδρυσε κοντά στην Προύσα, στα σύνορα με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, ο μπέης **Οσμάν** (σε πολλές βυζαντινές πηγές λέγεται Οθωμάν). Το κράτος του Οσμάν ονομαζόταν **Οθωμανικό Εμιράτο**. Με δικαιολογία τον ιερό πόλεμο, αλλά κυρίως για τα λάφυρα που έπαιρναν από τις λεηλασίες, πολλοί μουσουλμάνοι πολεμιστές υπηρέτησαν τον Οσμάν. Μέχρι τα τέλη του 14ου αιώνα ο Οσμάν και οι διάδοχοί του κατέλαβαν όλα τα βυζαντινά εδάφη στη δυτική Μικρά Ασία, σχεδόν όλα τα εμιράτα της περιοχής και μεγάλες εκτάσεις στη Βαλκανική χερσόνησο.

Για τις κατακτήσεις του Οθωμανικού Εμιράτου θα μιλήσουμε στις σ. 114-115.

7.15

Στην εικόνα 7.15 το τζαμί Εσρέφογλου στο Μπέισεχρ (Τουρκία) εξωτερικά και στην 7.16 λεπτομέρεια από τη διακόσμησή του. Η τέχνη που αναπτύχθηκε στα εμιράτα της Μικράς Ασίας το 14ο και το 15ο αιώνα συνεχίζει τη σελτζουκική τέχνη. 1298-1299.

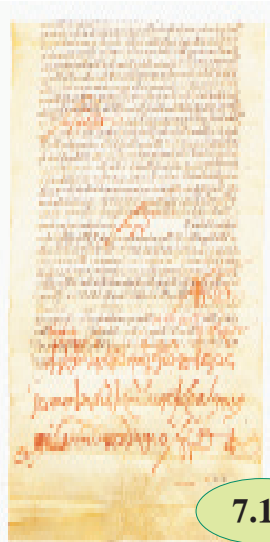

7.16

Δ. Η εποχή των Παλαιολόγων – Οι τελευταίοι αιώνες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας

Η τελευταία περίοδος της βυζαντινής ιστορίας αρχίζει το 1261, όταν ο Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος καταλαμβάνει την Κωνσταντινούπολη, και φτάνει μέχρι το 1453. Σχεδόν όλοι οι βυζαντινοί αυτοκράτορες αυτή την περίοδο ανήκουν στη **δυναστεία των Παλαιολόγων**.

Ανάγλυφο με το δικέφαλο αετό. Ο δικέφαλος αετός ήταν έμβλημα της οικογένειας των Παλαιολόγων, αλλά και των Σελτζούκων σουλτάνων του Ρουμ. Από το 16ο αιώνα έγινε έμβλημα και της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Πρώτο μισό 15ου αιώνα, Μυστράς (Πελοπόννησος, Νομός Λακωνίας), εκκλησία του Αγίου Δημητρίου (Μητρόπολη).

7.17

Χρυσόβουλο του Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγου, που ήταν αυτοκράτορας στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία από το 1341 ως το 1391 με κάποιες διακοπές. Μάιος 1343, Άγιο Όρος, Αρχείο Μονής Δοχειαρείου.

7.18

Η αποδυνάμωση της κεντρικής εξουσίας

7.19

Οι αριστοκράτες την εποχή των Παλαιολόγων στηρίζονται οικονομικά στη γη (έχουν πολλά και μεγάλα κτήματα, που τα καλλιεργούν πάροικοι) και κρατούν τις περισσότερες ανώτερες θέσεις στη διοίκηση, στο στρατό και στην Εκκλησία. Πολλοί διεκδικούν την αυτονομία τους από τον αυτοκράτορα. Την εποχή αυτή ο αυτοκράτορας τους απαλλάσσει από τους φόρους, Έτσι όμως τα έσοδα του κράτους μειώνονται.

Η Ορθόδοξη Εκκλησία είναι και αυτή ένας από τους μεγάλους γαιοκτήμονες. Η μονή του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου στην Πάτμο, μοναστήρια στο Άγιο Όρος, και αλλού έχουν αποκτήσει με **αυτοκρατορικές και άλλες δωρεές** σημαντικές εκτάσεις γης, καθώς και ολόκληρα χωριά με τους κατοίκους, τα χωράφια και τους φόρους τους.

Για τους προνοιάριους μάθαμε στη σ. 93.

Ένας προνοιάριος σε τοιχογραφία από την εκκλησία της Παντάνασσας. Η πρόνοια συνεχίζει να υπάρχει και αυτή την περίοδο. Τώρα μάλιστα οι προνοιάριοι έχουν περισσότερες εξουσίες και δύναμη από ό,τι παλιότερα. 15ος αιώνας, Μυστράς (Πελοπόννησος, Νομός Λακωνίας).

Την εποχή των Παλαιολόγων ο βυζαντινός αυτοκράτορας δεν έχει μεγάλη δύναμη. Η αριστοκρατία αποκτά πολύ μεγάλη εξουσία και πλούτο. Το κράτος χάνει δύναμη, κι αυτό φαίνεται στην οικονομία, στο στρατό και στη διοίκηση. Το 14ο αιώνα οι αυτοκράτορες αρχίζουν να μοιράζουν την εξουσία τους στους συγγενείς τους. Την εποχή αυτή γίνονται στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία δύο μεγάλοι πόλεμοι που κρατούν πολύ και έχουν στόχο την αυτοκρατορική εξουσία. Οι πόλεμοι αυτοί ονομάζονται **δυναστικοί πόλεμοι**.

Με τους δυναστικούς πολέμους το 14ο αιώνα:

▶ Η **ενότητα** της εξουσίας του αυτοκράτορα **διασπάται**. Αρκετές περιοχές γίνονται σχεδόν ανεξάρτητες. Η πιο σημαντική από αυτές είναι το **Δεσποτάτο του Μορέως**, στην Πελοπόννησο.

▶ Γίνονται πιο φανερές οι **κοινωνικές αντιθέσεις** ανάμεσα στους **αριστοκράτες** και τους **μέσους** (όσους δηλαδή πλούτισαν από το εμπόριο που αναπτύσσεται αυτή την εποχή). Έντονες συγκρούσεις μεταξύ τους υπάρχουν στις πόλεις, για παράδειγμα στη Θεσσαλονίκη και στην Αδριανούπολη.

▶ Η **Βυζαντινή Αυτοκρατορία χάνει πολλά εδάφη**. Οι Οθωμανοί, αφού κατέκτησαν πολλές περιοχές στη δυτική Μικρά Ασία, πέρασαν στην Ευρώπη και εγκαταστάθηκαν στη Θράκη. Ο Σέρβος αυτοκράτορας **Στέφανος Δ΄ Ντουσάν (1331–1355)** κατέλαβε πολλές περιοχές στην Μακεδονία, στην Ήπειρο και στη Θεσσαλία. Στα μέσα του 14ου αιώνα το Σερβικό Βασίλειο ήταν το πιο δυνατό κράτος στη Βαλκανική χερσόνησο.

Την εποχή των Παλαιολόγων στη Βαλκανική χερσόνησο τα σύνορα, οι ηγεμόνες και οι δυναστείες στα κράτη εξακολουθούν να αλλάζουν πολύ συχνά. Υπάρχει δηλαδή **πολιτική αστάθεια**. Όπως θα δούμε αυτή η αστάθεια σταματάει όταν οι Οθωμανοί κατακτούν την περιοχή. Πολλοί πληθυσμοί (όπως για παράδειγμα οι **Αλβανοί**) αναγκάζονται να μετακινηθούν σε νέες περιοχές. Οι νεοφερμένοι φέρνουν μαζί τους τη δική τους γλώσσα και το δικό τους πολιτισμό. Σιγά σιγά όμως ντόπιοι και νεοφερμένοι αναμιγνύονται.

Το εμπόριο

Αν και το βυζαντινό κράτος γίνεται όλο και πιο μικρό και φτωχό, στις πόλεις του ζουν και άνθρωποι πλούσιοι. Εκτός από τους αριστοκράτες, πλούσιοι είναι και πολλοί **μέσοι** που ασχολούνται με το **εμπόριο**. Το εμπόριο αναπτύσσεται την εποχή αυτή στην ανατολική Μεσόγειο και τη Μαύρη Θάλασσα και φέρνει πολλά κέρδη.

Γνωρίζουμε ότι αυτή την εποχή οι βυζαντινοί έμποροι φτιάχνουν εταιρείες, που λέγονται **συντροφίες**. Οι συνέταιροι συμφωνούν για το πώς θα συμμετέχει ο καθένας τους (ο ένας βάζει τα χρήματα, ο άλλος την προσωπική εργασία ή το πλοίο του), πόσα και ποια εμπορεύματα θα έχουν και πώς θα μοιράζουν τα κέρδη ή τις ζημιές. Πολύ πλούσιοι είναι και κάποιοι **τραπεζίτες**, ειδικά στην Κωνσταντινούπολη, όπου υπάρχει ανάγκη για χρήμα και δάνεια.

Οι θαλάσσιοι εμπορικοί δρόμοι στην ανατολική Μεσόγειο (13ος – 14ος αιώνας)

Την εποχή αυτή στην ανατολική Μεσόγειο και τη Μαύρη Θάλασσα κυριαρχούν οι έμποροι από τις ιταλικές ναυτικές πόλεις (κυρίως τη Βενετία και τη Γένοβα). Με τα καράβια τους μεταφέρουν σιτάρι, μαλλί, βαμβάκι, δημητριακά, είδη πολυτελείας (μπαχαρικά, μεταξωτά, πολύτιμους λίθους) κ.ά. Οι Παλαιολόγοι δίνουν στους Βενετούς και τους Γενοβέζους εμπόρους πολλά προνόμια. Μαζί με αυτούς πλουτίζουν και κάποιοι βυζαντινοί έμποροι.

Από το Οθωμανικό Εμιράτο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία

Μέχρι τα τέλη του 14ου αιώνα, το Οθωμανικό Εμιράτο κατακτά γρήγορα και εύκολα μεγάλες περιοχές στη Μικρά Ασία και τη Βαλκανική χερσόνησο.

Το Οθωμανικό Εμιράτο με ηγέτη τον Ορχάν (1326–1362) μεγαλώνει και αναπτύσσεται οικονομικά. Η **Προύσα**, η πρώτη οθωμανική πρωτεύουσα, ήταν ήδη γύρω στο 1330 σημαντικό εμπορικό κέντρο. Όταν είναι σουλτάνος ο **Βαγιαζίτ Α΄** (1389–1402), το Οθωμανικό Εμιράτο είναι πια πολύ ισχυρό και έχουν σχηματιστεί οι βασικοί θεσμοί του. Από εδώ και πέρα οι ιστορικοί ονομάζουν το κράτος αυτό **Οθωμανική Αυτοκρατορία**.

7.21 Οι οθωμανικές κατακτήσεις (1326–1453)

Οι Οθωμανοί κατέλαβαν γρήγορα και εύκολα τις περιοχές στη Μικρά Ασία και τη Βαλκανική χερσόνησο γιατί:

Τα **χριστιανικά κράτη** στη Βαλκανική χερσόνησο είναι διασπασμένα σε μικρότερα και στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία γίνονται οι δυναστικοί πόλεμοι.

Οι Οθωμανοί έχουν επιτυχημένη **στρατιωτική και πολιτική τακτική**. Ληλατούν και καταστρέφουν την αγροτική παραγωγή, πιάνουν αιχμαλώτους και αναγκάζουν τον ντόπιο πληθυσμό να διασκορπιστεί. Μετά την ύπαιθρο οι πόλεις παραδίνονται και αυτές γρήγορα, αφού δεν έχουν επικοινωνία μεταξύ τους ούτε και τρόφιμα.

Οι περισσότεροι ντόπιοι ορθόδοξοι ήταν **εχθρικοί** στους **Λατίνους**. Γι' αυτό, αρκετές φορές βοήθησαν το στρατό του σουλτάνου στις επιθέσεις του ενάντια στους Λατίνους. Φαίνεται ότι οι ορθόδοξοι αγρότες, που οι πιο πολλοί ήταν πάροικοι, πίστευαν ότι θα ζούσαν καλύτερα κάτω από τους Οθωμανούς.

Οι Οθωμανοί ηγέτες έλεγαν ότι κάνουν **ιερό πόλεμο** για να διαδώσουν το ισλάμ. Ο πόλεμος όμως έφερε και πολλά **λάφυρα**. Αυτό έκανε όλο και πιο πολλούς μουσουλμάνους να γίνονται **γαζήδες** («πολεμιστές για την πίστη»).

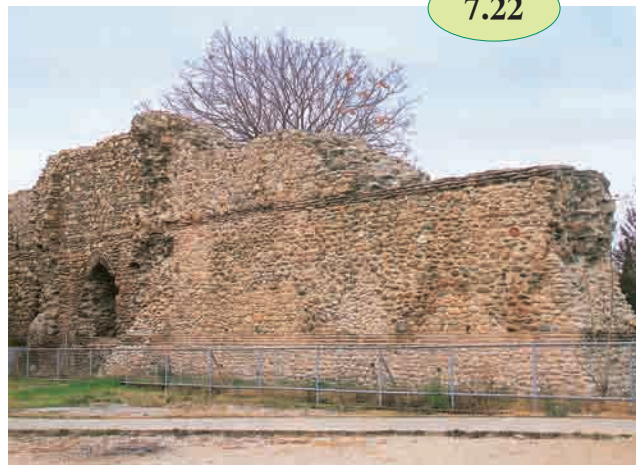
Οι Οθωμανοί ηγέτες, για να κάνουν συμμάχους τους τους χριστιανούς μεγάλους γαιοκτήμονες, τα ορθόδοξα μοναστήρια και τους μητροπολίτες, τους άφηναν πολλά από τα **προνόμια** που είχαν και τους έδιναν και άλλα. Παράλληλα, σέβονταν συνήθως τις **συμφωνίες με τους ντόπιους**, όταν αυτοί παραδίνονταν.

Για τα **ισλαμικά μυστικιστικά τάγματα** μιλήσαμε στη σ. 98.

Από τα μέσα του 14ου αιώνα (όπως και νωρίτερα στη Μικρά Ασία) πολλοί νομάδες τουρκικής καταγωγής εγκαθίστανται στη Βαλκανική χερσόνησο (για παράδειγμα στη Θράκη και στη σημερινή Βουλγαρία). Επίσης, ορισμένοι ντόπιοι ορθόδοξοι αγρότες γίνονται μουσουλμάνοι, κυρίως γιατί πιστεύουν ότι η ζωή τους θα γίνει καλύτερη. Σ' αυτό **βοηθούν πολύ τα ισλαμικά μυστικιστικά τάγματα**, κυρίως οι **μπεκτασίδες**.

Το βυζαντινό κάστρο της Κομοτηνής. Οι Οθωμανοί το κατέλαβαν γύρω στο 1363.

7.22

7.23

Χρυσό νόμισμα του βυζαντινού αυτοκράτορα Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου. Μεταξύ των ετών 1259–1282, Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο.

Ενωτικοί και ανθενωτικοί

Όταν το 1261 δημιουργήθηκε ξανά η Βυζαντινή Αυτοκρατορία, ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Η΄ ζήτησε από τον πάπα να τον βοηθήσει για να εμποδίσει μια εκστρατεία των Λατίνων ενάντια στην Κωνσταντινούπολη. Σε αντάλλαγμα ο Μιχαήλ Η΄ πήρε μέρος στη **Σύνοδο στη Λιόν (1274)**, όπου αποφάσισαν την **Ένωση των Εκκλησιών**. Η Ένωση όμως έγινε όπως την ήθελε η Καθολική Εκκλησία: η Ορθόδοξη Εκκλησία αναγνώριζε ότι ο πάπας ήταν ο πιο σημαντικός θρησκευτικός ηγέτης στο χριστιανικό κόσμο. Τότε πολλοί βυζαντινοί υπήκοοι αντέδρασαν και η απόφαση για την Ένωση δεν έγινε πραγματικότητα.

Το 14ο και το 15ο αιώνα, οι Παλαιολόγοι, **για να αντιμετωπίσουν τους Οθωμανούς που εξαπλώνονταν**, ζήτησαν και πάλι βοήθεια από τον πάπα και τους ηγεμόνες στη δυτική Ευρώπη. Σε αντάλλαγμα, συμφώνησαν να γίνει η Ένωση των Εκκλησιών (που είχε αποτύχει τον προηγούμενο αιώνα) και η Ορθόδοξη Εκκλησία

να δίνει λόγο στην Καθολική. Στη βυζαντινή κοινωνία όμως υπήρχαν κάποιοι που διαφωνούσαν. Έτσι δημιουργήθηκαν δύο ομάδες:

Οι ενωτικοί

Υποστήριζαν την Ένωση των Εκκλησιών. Πίστευαν ότι έτσι οι ηγεμόνες στη δυτική Ευρώπη και ο πάπας θα βοηθήσουν τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία ενάντια στον Οθωμανό σουλτάνο. Μερικοί λόγιοι έβλεπαν με ενδιαφέρον την Αναγέννηση που ξεκινούσε την εποχή αυτή στη δυτική Ευρώπη και πίστευαν ότι με την Ένωση η Βυζαντινή Αυτοκρατορία θα αποκτούσε πάλι δύναμη. Δεν τους ενδιέφερε αν η Ορθόδοξη Εκκλησία θα ήταν κατώτερη από την Καθολική.

Οι ανθενωτικοί

Ήταν ενάντια στην Ένωση των Εκκλησιών. Φοβόνταν ότι, αν η Ορθόδοξη Εκκλησία έδινε λόγο στην Καθολική, θα άλλαζε το ορθόδοξο δόγμα. Κάποιοι λόγιοι πίστευαν ότι η Ένωση θα άλλαζε την πίστη και τον τρόπο που έβλεπαν οι ορθόδοξοι τον εαυτό τους.

7.24

Με τη Σύνοδο που ξεκίνησε στη Φεράρα και τελείωσε στη Φλωρεντία, ύστερα από συζητήσεις που κράτησαν πολλούς μήνες (1438–1439), αποφασίστηκε η ένωση των Εκκλησιών. Σύμφωνα με την απόφαση, η Ορθόδοξη Εκκλησία θα ήταν κατώτερη ιεραρχικά από την Καθολική. Όμως οι ορθόδοξοι στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και σε άλλα ορθόδοξα κράτη αντέδρασαν πολύ έντονα. Έτσι, οι αποφάσεις και από αυτή τη σύνοδο δεν εφαρμόστηκαν. Ο πάπας παρακίνησε τους καθολικούς ηγεμόνες να οργανώσουν μια σταυροφορία ενάντια στον Οθωμανό σουλτάνο, που όμως έληξε το 1444 με οθωμανική νίκη στη Βάρνα (στη σημερινή Βουλγαρία).

Πίνακας του ζωγράφου Μπενότζο Γκοτζόλι που εικονίζει τον Ιωάννη Η΄ Παλαιολόγο να φτάνει στη Φλωρεντία. Στη σύνοδο της Φεράρας-Φλωρεντίας συμμετείχε και ο βυζαντινός αυτοκράτορας Ιωάννης Η΄ Παλαιολόγος (1425–1448). 1459, Φλωρεντία (Ιταλία), παρεκκλήσι στο Παλάτσο Μέντιτσι-Ρικάρντι.

7.25

Η παλαιολόγεια αναγέννηση

Από το 13ο μέχρι το 15ο αιώνα το βυζαντινό κράτος αρχίζει σιγά σιγά να παρακμάζει. Παρ' όλα αυτά, και στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και σε άλλες περιοχές στη Βαλκανική χερσόνησο που επηρεάστηκαν από το βυζαντινό πολιτισμό αναπτύσσεται μια μεγάλη πνευματική και καλλιτεχνική κίνηση. Οι ιστορικοί σήμερα την ονομάζουν παλαιολόγεια αναγέννηση.

Ψηφιδωτό με το Χριστό σε θρόνο. Μετά το 1304, Κωνσταντινούπολη (Τουρκία), εκκλησία της Παναγίας Παμμακαριστού (Φετχιέ τζαμί).

Από την εποχή αυτή σώζονται πολλά έργα αρχιτεκτονικής, ζωγραφικής, μικροτεχνίας και ψηφιδωτά. Τα περισσότερα από αυτά κατασκευάζονται στην Κωνσταντινούπολη, στη Θεσσαλονίκη, στο Άγιο Όρος, στο Μυστρά, αλλά και στα υπόλοιπα ορθόδοξα κράτη στη Βαλκανική χερσόνησο.

Το πιο φημισμένο καλλιτέχνημα από την εποχή των Παλαιολόγων είναι τα ψηφιδωτά και οι τοιχογραφίες στο καθολικό της **Μονής της Χώρας** στην Κωνσταντινούπολη.

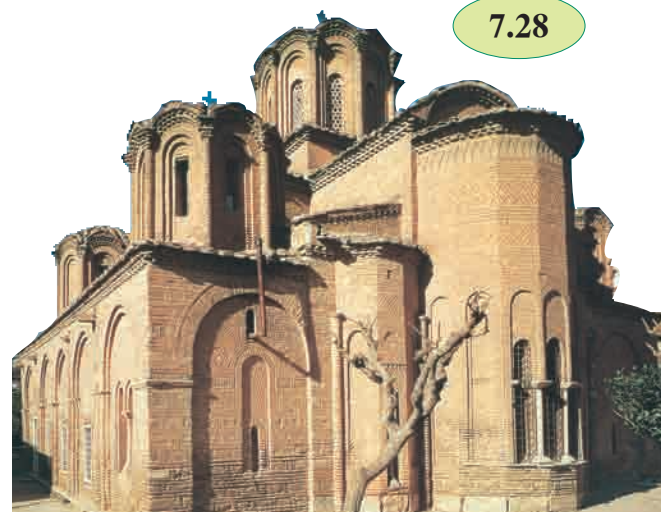
7.26

Τοιχογραφία με την Ανάσταση του Χριστού από το παρεκκλήσι της Μονής της Χώρας. Μεταξύ των ετών 1315–1321, Κωνσταντινούπολη (Τουρκία), Μονή της Χώρας (Μουσείο Καριγιέ).

7.27

Ψηφιδωτό με το Χριστό από το καθολικό στη Μονή της Χώρας. Όταν οι Οθωμανοί κατέκτησαν την Κωνσταντινούπολη, η εκκλησία έγινε τζαμί (Καριγιέ τζαμί). Σήμερα τα ψηφιδωτά και οι τοιχογραφίες έχουν αποκατασταθεί και το κτίριο είναι μουσείο. Μεταξύ των ετών 1315–1321.

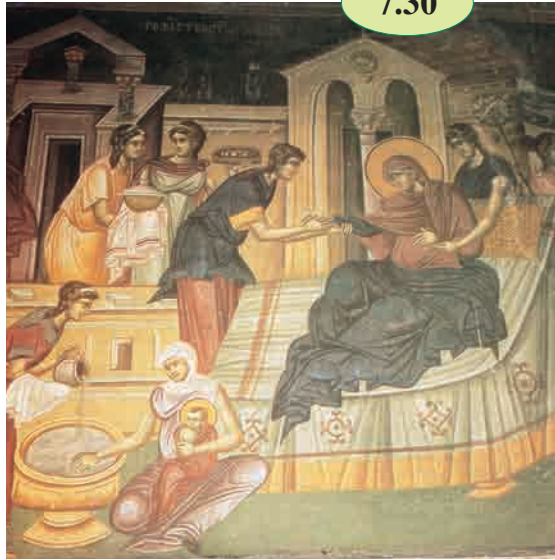
7.28

Η εκκλησία των Αγίων Αποστόλων στη Θεσσαλονίκη είναι σταυροειδής με τρούλο. Μεταξύ των ετών 1310–1314.

7.29

7.30

Στην εικόνα 7.29 το μοναστήρι της Στουντένιτσα (Σερβία) και στην 7.30 τοιχογραφία από το βασιλικό παρεκκλήσι του μοναστηριού με την Παναγία. Η εκκλησιαστική ζωγραφική που αναπτύχθηκε στο Σερβικό Βασίλειο το 13ο και το 14ο αιώνα επηρεάστηκε πολύ από τη ζωγραφική στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία των Παλαιολόγων. Πολλοί καλλιτέχνες έρχονταν από το βυζαντινό κράτος ή ήταν Σέρβοι που έμαθαν την τέχνη από βυζαντινούς καλλιτέχνες. Αρχές 14ου αιώνα.

7.31

Επιτάφιος από τη μοναστήρι Νεάμιτ στη σημερινή Ρουμανία. Είναι κεντημένος με ασημένια και επίχρυση κλωστή και χρωματιστό μετάξι και στολισμένος με μαργαριτάρια. 1437.

7.32

Ο σταυρός της βυζαντινής αυτοκράτειρας Ελένης Παλαιολογίνας. Άγιο Όρος, Μονή Διονυσίου.

Την εποχή των Παλαιολόγων δεν αναπτύσσονται μόνο οι τέχνες, αλλά και **τα γράμματα**. Πολλοί λόγιοι κατέχουν κρατικές και εκκλησιαστικές θέσεις, συμμετέχουν στις διαμάχες για την εκκλησιαστική Ένωση και συζητούν για τη σχέση τους με τους αρχαίους Έλληνες.

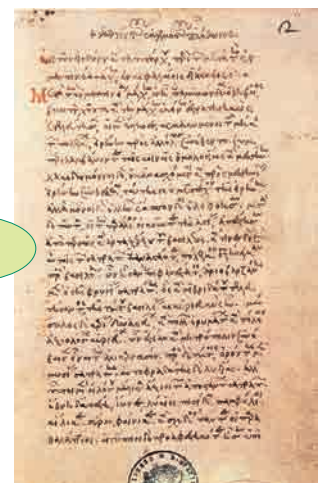
7.33

Σκίτσο με το Μανουήλ Χρυσολωρά. Ο Μανουήλ Χρυσολωράς (1350–1415) ταξίδεψε πολλές φορές στη δυτική Ευρώπη ως απεσταλμένος του βυζαντινού αυτοκράτορα και εργάστηκε για την Ένωση των Εκκλησιών. Με το έργο του βοήθησε τους λόγιους στις ιταλικές πόλεις να γνωρίσουν τα αρχαία ελληνικά γράμματα. 1408, Παρίσι (Γαλλία), Μουσείο του Λούβρου.

7.34

Χειρόγραφο που έγραψε ο Γεώργιος Γεμιστός Πλήθωνας (1360–1452). Ο Πλήθωνας ήταν ένας πολύ σημαντικός βυζαντινός λόγιος. Φιλόσοφος και συγγραφέας πολιτικών κειμένων, υποστήριζε ότι οι σύγχρονοί του έπρεπε να γνωρίσουν την αρχαία ελληνική πνευματική κληρονομιά και τα αρχαία ελληνικά κείμενα. Εκεί θα έβρισκαν, έλεγε, όλα όσα χρειάζονταν για να ξεπεράσουν την κρίση που αντιμετώπιζε το βυζαντινό κράτος στην εποχή του. Πρώτο μισό 15ου αιώνα, Βενετία (Ιταλία), Μαρκετινή Βιβλιοθήκη.

Ε. Το τέλος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας – Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης

Στα μέσα του 15ου αιώνα η Κωνσταντινούπολη βρισκόταν ανάμεσα σε οθωμανικά εδάφη. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία γινόταν όλο και ισχυρότερη κι έτσι συχνά ανάγκαζε τα πιο αδύναμα γειτονικά της κράτη να πληρώνουν φόρο. Τα έκανε δηλαδή υποτελή της. Τέτοιο φόρο υποτελείας πλήρωναν στα τέλη του 14ου αιώνα ο βυζαντινός αυτοκράτορας, οι Βούλγαροι και οι Σέρβοι ηγεμόνες. Συνήθως η υποτελεία ήταν το πρώτο βήμα για να κατακτήσει αργότερα τις περιοχές αυτές ο οθωμανικός στρατός.

Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία το 1452

7.35

Μικρογραφία με τον τελευταίο βυζαντινό αυτοκράτορα Κωνσταντίνο ΙΑ΄ Παλαιολόγο. 15ος αιώνας, Μόντενα (Ιταλία), Βιβλιοθήκη Εστένσε.

7.36

Τον Απρίλιο του 1453, όταν αυτοκράτορας στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία ήταν ο **Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος** (1449–1453) και σουλτάνος στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ο **Μωάμεθ Β΄ ο Πορθητής** (1451–1481), ο οθωμανικός στρατός έφτασε μπροστά στα τείχη της Κωνσταντινούπολης και την πολιορκήσε. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας είχε ζητήσει για μια ακόμη φορά **βοήθεια από τον πάπα** και τους ηγεμόνες στη δυτική Ευρώπη. Οι ανθενωτικοί αντέδρασαν. Την Κωνσταντινούπολη υπερασπίστηκαν στρατιώτες του βυζαντινού αυτοκράτορα, καθώς και Βενετοί και Γενοβέζοι πολεμιστές.

Οι Οθωμανοί στρατιώτες κατέλαβαν την Κωνσταντινούπολη με έφοδο στις **29 Μαΐου 1453** και τη **ληγάτησαν**. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας Κωνσταντίνος ΙΑ΄ σκοτώθηκε στη μάχη.

7.37

Μικρογραφία με τον Οθωμανό σουλτάνο Μωάμεθ Β΄ τον Πορθητή στον Ιππόδρομο της Κωνσταντινούπολης. 16ος αιώνας, Κωνσταντινούπολη (Τουρκία), Μουσείο του Παλατιού Τόπκαπι.

7.38

Το «Ρούμιλι Χισαρί», δηλαδή το «Κάστρο της Ρούμελης». Για να ελέγχει το Βόσπορο, ο σουλτάνος Μωάμεθ Β΄ έχτισε δύο κάστρα στο πιο στενό σημείο του, ένα στην ευρωπαϊκή κι ένα στην ασιατική ακτή του. Έτσι η Κωνσταντινούπολη αποκλείστηκε από τη Μαύρη Θάλασσα. Το κάστρο λέγεται «Κάστρο της Ρούμελης» γιατί έτσι έλεγαν οι Οθωμανοί τις ευρωπαϊκές περιοχές του κράτους τους. 1452, Κωνσταντινούπολη (Τουρκία).

7.39

Με την Άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453 από τον Οθωμανό σουλτάνο Μωάμεθ Β΄, ο οποίος λέγεται γι' αυτόν το λόγο **Πορθητής (Φατίχ)**, **τελειώνει η βυζαντινή περίοδος**. Η Κωνσταντινούπολη συνέχισε (μέχρι το 1923) να είναι πρωτεύουσα μιας άλλης αυτοκρατορίας, της **Οθωμανικής**. Το βυζαντινό κράτος έπαψε να υπάρχει, όχι όμως και ο βυζαντινός κόσμος. Οι ορθόδοξοι πληθυσμοί κράτησαν πολλούς από τους θεσμούς του, τις κοινωνικές και πολιτιστικές αξίες του για αρκετούς αιώνες ακόμη.

Μικρογραφία με τον οθωμανικό στρατό που πολιορκεί την Κωνσταντινούπολη. 15ος αιώνας, Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας.

Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης και το τέλος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας **είχαν μεγάλη στρατιωτική σημασία**, παρ' όλο που:

Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία είχε περιοριστεί εδαφικά. Τα έσοδά της ήταν πολύ λίγα και η στρατιωτική της δύναμη μικρή μπροστά στο μεγάλο οθωμανικό στρατό και στόλο.

Ο βυζαντινός αυτοκράτορας πλήρωνε από τα τέλη του 14ου αιώνα φόρο στον Οθωμανό σουλτάνο.

Οικονομικά η Κωνσταντινούπολη είχε χάσει τη σημασία που είχε παλιότερα. Το εμπόριο στην ανατολική Μεσόγειο και τη Μαύρη Θάλασσα ήταν στα χέρια των Βενετών, των Γενοβέζων και άλλων εμπόρων που δεν ήταν υπήκοοι του βυζαντινού αυτοκράτορα.

Ο **πληθυσμός** της Κωνσταντινούπολης είχε **μειωθεί** πάρα πολύ. Φαίνεται ότι λίγο πριν από την Άλωση, η Κωνσταντινούπολη δεν είχε πάνω από 40.000 κατοίκους.

Οι περισσότεροι ορθόδοξοι πληθυσμοί στη Μικρά Ασία και τη Βαλκανική χερσόνησο είχαν κατακτηθεί από τους Οθωμανούς πολύ πριν από το 1453.

Η Άλωση του 1453 είχε **τεράστια συμβολική σημασία** για όλους τους ορθόδοξους πληθυσμούς και για τη δυτική Ευρώπη. Θεωρήθηκε **μεγάλο κακό και συμφορά** γιατί:

Ο βυζαντινός αυτοκράτορας ήταν πολύ σημαντικός για όλους τους ορθόδοξους.

Η Κωνσταντινούπολη ήταν ένα σύμβολο: ήταν η δεύτερη Ρώμη και πρωτεύουσα σε ένα κράτος που προστάτευε την ορθοδοξία.

Πολλά κράτη στη δυτική Ευρώπη φοβήθηκαν ότι μια νέα ισχυρή αυτοκρατορία, η Οθωμανική, θα μπορούσε να απειλήσει τα ίδια, αλλά και τα συμφέροντά τους στην ανατολική Μεσόγειο και τη Βαλκανική χερσόνησο.

Για την πτώση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας γράφτηκαν **δημοτικά τραγούδια**, πολλά κείμενα και **θρήνοι για την Άλωση**. Τέλος, πολλά χρονικά (στα ελληνικά, τα λατινικά, τα ρωσικά, ακόμη και στα τουρκικά) μιλούν για την Άλωση της Κωνσταντινούπολης.